جاھىلىيەت دەۋرىدە ۋە ئىسلام دەۋرىدە بالا بېقىۋېلىش

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِىُّ ٱتَّقِ ٱللَّهَ وَلَا تُطِعِ ٱلْكَـٰفِرِينَ وَٱلْمُنَـٰفِقِينَ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا
﴿١﴾ وَٱتَّبِعْ مَا يُوحَىٰٓ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٢﴾ وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۚ
وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾ مَّا جَعَلَ ٱللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِى جَوْفِهِۦ ۚ وَمَا جَعَلَ أَزْوَٰجَكُمُ
ٱلَّـٰٓـِٔى تُظَـٰهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَـٰتِكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَآءَكُمْ أَبْنَآءَكُمْ ۚ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَٰهِكُمْ ۖ وَٱللَّهُ
يَقُولُ ٱلْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى ٱلسَّبِيلَ ﴿٤﴾ ٱدْعُوهُمْ لِـَٔابَآئِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ فَإِن لَّمْ تَعْلَمُوٓا۟
ءَابَآءَهُمْ فَإِخْوَٰنُكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمْ ۚ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَآ أَخْطَأْتُم بِهِۦ وَلَـٰكِن مَّا
تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٥﴾ ﴾

﴿ئى پەيغەمبەر! اللہ قا تەقۋادارلىق قىلىشنى (داۋاملاشتۇرغىن)، كاپىرلارغا ۋە مۇناپىقلارغا ئىتائەت قىلمىغىن، اللہ ھەقىقەتەن (بەندىلەرنىڭ ئەمەللىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، (ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى) ھېكمەت بىلەن باشقۇرغۇچىدۇر. ساڭا پەرۋەردىگارىڭ تەرىپىدىن ۋەھيى قىلىنغان نەرسىگە (يەنى قۇرئانغا) ئەگەشكىن. اللہ ھەقىقەتەن قىلغان ئەمەللىرىڭلاردىن تولۇق خەۋەرداردۇر. (ھەممە ئىشىڭدا) اللہ قا يۆلەنگىن، اللہ (ساڭا) ھامىي بولۇشقا يېتەرلىكتۇر. اللہ ھېچ ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرەك ياراتقىنى يوق، سىلەر زىھار قىلغان ئاياللىرىڭلارنى اللہ سىلەرگە ئانا قىلغىنى يوق، سىلەر بالا قىلىۋالغانلارنىمۇ اللہ (ھەممە ھۆكۈمدە ئۆز پۇشتۇڭلاردىن بولغان) بالىلىرىڭلارنىڭ ھۆكمىدە قىلمىدى، بۇ (يەنى ئۆز پۇشتۇڭلاردىن بولمىغانلارنى بالا دېيىش) پەقەت ئاغزىڭلاردا ئېيتىلغان سۆزدۇر، اللہ ھەق (سۆز) نى ئېيتىدۇ، توغرا يولغا باشلايدۇ. ئۇلارنى ئاتىلىرىنىڭ ئىسمىلىرى بىلەن چاقىرىڭلار، بۇ اللہ نىڭ دەرگاھىدا توغرىدۇر، ئەگەر ئۇلارنىڭ ئاتىلىرىنى بىلمىسەڭلار، ئۇ چاغدا ئۇلار سىلەرنىڭ دىنىي قېرىنداشلىرىڭلاردۇر، دوستلىرىڭلاردۇر، سىلەر سەۋەنلىكتىن قىلىپ سالغان ئىشلاردا سىلەرگە ھېچ گۇناھ بولمايدۇ، لېكىن قەستەن قىلغان ئىشىڭلاردا (سىلەرگە گۇناھ بولىدۇ)، اللہ ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر﴾.

— سۈرە ئەھزاب 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ، 4 ـ، 5 ـ ئايەتلەر

سۆزلۈكلەر تەھلىللىرى

ٱتَّقِ ٱللَّهَ: (اللّٰه قا تەقۋادارلىق قىلىشنى داۋاملاشتۇرغىن)، بۇ سۆز، اللّٰه قا تەقۋادارلىق قىلىشتا چىڭ تۇرغىن ۋە ھەمىشە تەقۋادارلىق قىلغىن، دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. تەقۋادارلىق ناھايىتى كەڭ مەزمۇنغا ئىگە سۆز بولۇپ، ھەممە ياخشى ئىشلارنى قىلىشنى، ھەممە يامان ئىشلاردىن يېنىشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ سۆز ئەسلىدە ساقلىنىش، قوغدىنىش دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ. تەقۋادار ئىنسان ياخشى ئەمەل قىلىش ئارقىلىق ئۆزىنى ئازابتىن ۋە يامان ئىشلاردىن ساقلايدۇ.

ٱلْكَٰفِرِينَ: (كاپىرلارغا)، بۇ سۆز «كافىر» دېگەن سۆزنىڭ كۆپلۈك ئىشلىتىلىشى بولۇپ، اللّٰه نىڭ نېمەتلىرىگە تانغۇچى دېگەن مەنىدە كېلىدۇ. ئۇنىڭ سۆز تومۇرى الكفر «كەفر» بولۇپ، پەردىلىمەك، يوشۇرماق دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ. ھەرقانداق نەرسىنى يوشۇرغان ئادەم كاپىر بولغان بولىدۇ. شۇڭا دېھقانمۇ كاپىر دېيىلىدۇ. چۈنكى، ئۇ ئورۇقنى يەرگە كۆمىدۇ. اللّٰه تائالانىڭ: ﴿ئۆسۈملۈكى دېھقانلارنى خۇرسەن قىلغان يامغۇرغا ئوخشايدۇ﴾[①] دېگەن ئايىتىدىكى دېھقانلارمۇ، ”كافىر“ دېگەن سۆزدىن كەلگەن.

جەۋھەرى مۇنداق دەيدۇ: «كاپىر اللّٰه تائالانىڭ نېمەتلىرىنى يوشۇرۇپ كۆرمەسلىككە سالغانلىقى ئۈچۈن كاپىر دەپ ئاتالغان. اللّٰه تائالانىڭ نېمەتلىرى بولسا ئۇنىڭ بار ۋە بىرلىكىنى كۆرسىتىدىغان ئالامەتلىرىدۇر.»

بەزى ئۆلىمالار مۇنداق دەيدۇ: «كۇپۇرلۇق تۆۋەندىكىدەك تۆت خىل مەنىدە كېلىدۇ: بىرىنچىسى، ئىنكار قىلىش بولۇپ، مۇنداق كاپىر اللّٰه نى ئەسلا تونىمايدۇ ۋە ئۇنى ئېتىراپ قىلمايدۇ. اللّٰه نى دىلى ۋە تىلى بىلەن ئىنكار قىلىدۇ. ئىككىنچىسى تېنىش بولۇپ، مۇنداق كاپىر اللّٰه نى دىلى بىلەن تونۇيدۇ، لېكىن تىلى بىلەن ئېتىراپ قىلمايدۇ. ئىبلىسنىڭ كۇپۇرلىقى بۇنىڭ مىسالىدۇر. ئەھلى كىتابنىڭ كۇپۇرلىقىمۇ مۇشۇ تۈرگە كىرىدۇ: ﴿ئۇلار بىلىدىغان (يەنى تەۋراتتا سۈپىتى بايان قىلىنغان) پەيغەمبەر كەلگەن چاغدا ئۇنى ئىنكار قىلدى﴾[②]. ئۈچىنچىسى بويۇنتاۋلىق قىلىش بولۇپ، مۇنداق كاپىر اللّٰه نى دىلى بىلەن تونۇيدۇ، تىلى بىلەن ئېتىراپ قىلىدۇ، لېكىن ھەسەت ۋە دۈشمەنلىك قىلىش يۈزىسىدىن اللّٰه قا ئېتىقاد قىلمايدۇ. بۇنىڭ مىسالى ئەبۇ جەھىل ۋە ئۇنىڭ ئوخشاشلىرىدۇر. تۆتىنچىسى مۇناپىقلىق بولۇپ، مۇنداق كاپىر اللّٰه نى تىلى بىلەن ئېتىراپ قىلىدۇ، لېكىن دىلى بىلەن ئىنكار قىلىدۇ. شۇڭا ئۇ دېگەن سۆزىگە ئېتىقاد قىلمايدۇ. مۇناپىقلارنىڭ قىلمىشلىرى مۇشۇنداق بولىدۇ.»[③]

[①] سۈرە ھەدىد، 20 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[②] سۈرە بەقەرە، 89 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[③] ئىمام فەخرۇددىن رازىنىڭ «ئەتتەپسىر ئەلكەبىر» ناملىق تەپسىرى.

وَٱلْمُنَـٰفِقِينَ: (مۇناپىقلارغا)، بۇ سۆز «مۇنافىق» دېگەن سۆزنىڭ كۆپلۈك ئىشلىتىلىشى بولۇپ، سىرتقى جەھەتتە مۇسۇلمان بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، دىلىدا كۇپۇرلۇقنى يوشۇرغان ئادەمنى كۆرسىتىدۇ. مۇناپىق ئىسلام دىنىغا بىر يۈزى بىلەن كىرىپ، ئاندىن يەنە بىر يۈزى بىلەن ئىسلام دىنىدىن چىقىپ كېتىدۇ. مۇناپىقلىق سۆزى ھەدىسلەردە كۆپ تەكرارلانغان بولۇپ، ئىسلامىي ئاتالغۇدۇر. گەرچە ئەرەبلەر ئۇنىڭ لۇغەت مەنىسىنى بىلگەن بولسىمۇ، ئىسلام دىنىدىن ئىلگىرى ئۇنىڭ ئاتالغۇ مەنىسىنى بىلمەيتتى. مۇناپىق ئۆزىنىڭ كاپىرلىقىنى يوشۇرۇپ، ئىمان ئېيتقانلىقىنى ئاشكارا قىلىدۇ.

وَكِيلًا: (ھامىي بولۇشقا)، بۇ سۆز ساقلىغۇچى، بەندىلەرنىڭ رىزىقلىرىغا كاپالەتلىك قىلغۇچى، دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ. اللہ قا تەۋەككۇل قىلغۇچى بولسا رىزقىغا ۋە ئىشلىرىغا اللہ نىڭ كاپالەتلىك قىلىدىغانلىقىنى بىلىپ، بارلىق ئىشلىرىدا يالغۇز اللہ قىلا يۆلىنىدىغان، ئۇنىڭدىن باشقىغا يۆلەنمەيدىغان ئادەمنى كۆرسىتىدۇ. قۇرئان كەرىمدە: ﴿(ھەممە ئىشىڭدا) ئۆلمەيدىغان مەڭگۈ ھايات اللہ قا يۆلەنگىن﴾[1] دېيىلىدۇ. ئۇ يەنە تەۋەككۇل قىلىش، تايىنىش ۋە ئىلتىجا قىلىش دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ. اللہ تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿كىمكى اللہ قا تەۋەككۇل قىلسا، اللہ ئۇنىڭغا كۇپايە قىلىدۇ﴾[2] يەنى كىمكى ئىشلىرىدا اللہ قا تايانسا ۋە ئۇنىڭغا ئىلتىجا قىلسا، اللہ ئۇنى قوغداشقا ۋە رىزقىغا كاپالەتلىك قىلىشقا كۇپايە قىلىدۇ.

ئەبۇ سەئۇد مۇنداق دەيدۇ: ﴿اللہ قا يۆلەنگىن﴾ يەنى ھەممە ئىشلىرىڭنى اللہ قا تاپشۇرغىن، ﴿اللہ (ساڭا) ھامىي بولۇشقا يېتەرلىكتۇر﴾ يەنى اللہ ھەممە ئىشلىرىڭنى ھىمايە قىلىشقا ۋە ئۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىشقا يېتەرلىكتۇر[3].

تُظَـٰهِرُونَ: (زىھار قىلغان)، جاھىلىيەت دەۋرىدە ئەرەبلەردىن بىرى خوتۇنىنى تالاق قىلماقچى بولسا، ئۇنىڭغا: سىز مەن ئۈچۈن ئانامنىڭ ئۇچىسىغا ئوخشاش، دەپ زىھار قىلاتتى. ئۇلار ئاياللىرىنى مۇشۇ سۆز بىلەن تالاق قىلاتتى. ئۇلاردا زىھار تالاق ھېسابلىناتتى. ئەنە شۇنداق بىر دەۋردە قۇرئان كەرىم نازىل بولدى. ئىسلام دىنى كېلىپ ئۇلارنى زىھار قىلىشتىن توستى. خوتۇنىنى زىھار قىلغان ئادەمگە گۇناھىنى يۇيۇش ئۈچۈن كەففارەت بېرىش ۋاجىپ قىلىندى.

أَدْعِيَآءَكُمْ: (سىلەر بالا قىلىۋالغانلارنىمۇ)، بۇ سۆز «دەئىييۇن» دېگەن سۆزنىڭ كۆپلۈك ئىشلىتىلىشى بولۇپ، بېقىۋالغان بالا، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. جاھىلىيەت دەۋرىدە بېقىۋالغان بالا بېقىۋالغان ئاتىسىنىڭ نامىدا چاقىرىلاتتى. ئىسلام دىنى ئۇنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۆز ئاتىسىنىڭ نامىدا چاقىرىشنى بېكىتتى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالاممۇ پەيغەمبەرلىكتىن ئىلگىرى زەيد ئىبنى ھارىسەنى بېقىۋالغان بولۇپ،

---

[1] سۈرە فۇرقان، 58 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[2] سۈرە تەلاق، 3 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[3] ئىمام ئەبۇ سەئۇدنىڭ «ئىرشادۇل ئەقلىسسەلىم ئىلا مەزايال قۇرئانىل كەرىم» ناملىق تەپسىرى، 6 ـ جىلد.

www.munber.org

بۇنىڭ ناھايىتى روشەن ھېكمىتى بار. بۇ ھېكمەتنى بىز الله خالىسا ئالدىمىزدا بايان قىلىپ ئۆتىمىز.

أَقْسَطُ: (توغرىدۇر)، بۇ سۆز توغرا، ئادىل، ئادالەت دېگەن مەنىلەردە كېلىدۇ. الله تائالا مۇشۇ مەنىدە مۇنداق دېگەن: ﴿الله ھەقىقەتەن ئادىللارنى دوست تۇتىدۇ﴾[1] ﴿ئۆلچەمدە ئادىل بولۇڭلار﴾[2].

وَمَوَالِيكُمْ: (دوستلىرىڭلاردۇر)، بۇ سۆز دىنىي دوستلىرىڭلار دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ. ئۇ «مەۋلا» دېگەن سۆزنىڭ كۆپلۈك ئىشلىتىلىشى بولۇپ، ئۆزى بىلەن باشقا بىرىنىڭ ئارىسىدا، خۇددى بىر تۇغقان بىلەن يەنە بىر تۇغقاننىڭ ئارىسىدا، قۇل بىلەن خوجايىن ئارىسىدا ئۆزئارا ئۆتىشىدىغان ھەقلەر بولغىنىدەك، ئۆزئارا ئۆتىشىدىغان ھەقلەر بار ئادەم دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئايەتتە، ئى مۆمىنلەر! ئەگەر سىلەر ئۇلارنىڭ ئاتىلىرىنى بىلمىسەڭلار، ئۇلار سىلەرنىڭ دىنىي قېرىنداشلىرىڭلاردۇر، دوستلىرىڭلاردۇر. شۇڭا سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئۇلاردىن بىرىنى چاقىرغاندا: ئى قېرىندىشىم! ئى دوستۇم! دېگەنگە ئوخشاش دىنىي قېرىنداشلىقنى ۋە دىنىي دوستلۇقنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەرنى قىلسۇن.

غَفُورًا: (ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر)، يەنى الله تەۋبە قىلغان بەندىلىرىنىڭ گۇناھلىرىنى مەغپىرەت قىلىدۇ، يامانلىقلىرىنى كەچۈرىدۇ. ﴿تەۋبە قىلغان، ئىمان ئېيتقان، ياخشى ئەمەللەرنى قىلغان، ئاندىن توغرا يولدا ماڭغان ئادەمنى مەن ئەلۋەتتە ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىمەن﴾[3].

رَّحِيمًا: (ناھايىتى مېھرىباندۇر)، الله بەندىلىرىگە ناھايىتى رەھىمدىلدۇر، ئۇ رەھىمدىل بولغانلىقى ئۈچۈن خاتالاشقۇچىنىڭ گۇناھىنى كەچۈرىدۇ، ئۇنى گۇناھى ئۈچۈن جازالىمايدۇ.

ئايەتلەرنىڭ ئومۇمىي مەنىسى

ھەممىنى ياراتقۇچى ئۇلۇغ ئىگىمىز الله تائالا بۇ ئايەتلەردە ھۆرمەتلىك پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى تەقۋادارلىق قىلىشقا، ھارام قىلىنغان ئىشلاردىن يىراق بولۇشقا بۇيرۇيدۇ، ئۇنى كاپىرلارغا ۋە مۇناپىقلارغا ئىتائەت قىلىشتىن قورقىتىدۇ. چۈنكى، ئۇلار الله نىڭ، ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ ۋە مۆمىنلەرنىڭ دۈشمەنلىرىدۇر. ئۇلارغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ، بىرەر ئىشتا ئۇلاردىن مەسلىھەت ئالغىلىمۇ بولمايدۇ. ئۇلارنىڭ تېشى ئىچىنىڭ

[1] سۈرە ھۇجۇرات، 9 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[2] سۈرە راھمان، 9 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[3] سۈرە تاھا، 82 ـ ئايەت.

دەل ئەكسىدۇر. ئۇلارنىڭ شەكلى ھەقىقىي ماھىيىتىگە ئوخشىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلاردىن ھەزەر ئەيلەش، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە قىزىقماسلىق ۋە ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈش كېرەك. چۈنكى، ئۇلار اللە تائالاغا ئىتائەت قىلىشتىن چىققان پاسىقلاردۇر.

گەرچە ئايەتتىكى خىتاب پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قارىتىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئىسلام ئۈممىتىگە قارىتىلغان ئەمەلىي تەلىم ـ تەربىيە ۋە توغرا يول كۆرسىتىش بولۇپ، ئۇلار تەقۋادارلىق يولىغا مېڭىشى، قۇرئان كەرىمنىڭ كۆرسەتمىسىگە ئەمەل قىلىشى لازىم.

جاھىلىيەت دەۋرىدىكى كىشىلەر دىن دەپ ئويلاپ ئاجايىپ غەلىتە بىدئەتلەرنى، نۇرغۇن يامان ۋە خۇراپىي ئىشلارنى پەيدا قىلغان ئىدى. قۇرئان كەرىم ئۆزىنىڭ پارلاق ھەقىقەتلىرى، كەسكىن دەلىللىرى بىلەن بۇ بىدئەتلەرنى بىكار قىلىش، ئەنە شۇ يامان ۋە خۇراپىي ئىشلارنى ئۆزگەرتىش، ھەرقانداق ئىشنى توغرا ئاساس ئۈستىگە بىكىتىش ئۈچۈن نازىل بولدى.

اللە تائالا مۇنداق دەيدۇ: ﴿ئى پەيغەمبەر!﴾ ئۆزەڭگە تەقۋادارلىقنى ئۆزلەشتۈرگىن، اللە قا ئىتائەت قىلىشتا چىڭ تۇرغىن، كاپىرلارنىڭ ۋە مۇناپىقلارنىڭ دەۋەت قىلغان يۇمشاق بولۇش، ئۆزئارا يول قويۇش، ئىلاھلىرىنى يامانلىماسلىق ۋە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈمەسلىك قاتارلىق سەپسەتىلىرىگە ﴿ئىتائەت قىلمىغىن، اللە ھەقىقەتەن﴾ بەندىلەرنىڭ پۈتۈن ئەمەللىرىنى بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە مەخپىي قالمايدۇ. ﴿ساڭا﴾ پەرۋەردىگارىڭ تەرىپىدىن ۋەھيى قىلىنغان توغرا شەرىئەتكە ۋە ھېكمەتلىك دىنغا ﴿ئەگەشكىن﴾، مۇشرىكلاردىن ھېچ بىرىنىڭ تەھدىتىدىن قورقۇپ قالمىغىن. اللە ھەقىقەتەن سەن بىلەن بىللىدۇر. ئۇنىڭغا تەۋەككۇل قىلغىن، پۈتۈن ئىشلىرىڭدا ئۇنىڭغا ئىلتىجا قىلغىن. اللە ئۆزىگە تەۋەككۇل قىلغان بەندىلىرىنى قوغدىغۇچىدۇر ۋە ئۇلارغا ياردەم بەرگۈچىدۇر.

ئاندىن اللە تائالا جاھىلىيەت دەۋرىدىكى كىشىلەرنىڭ گۇمانلىرىغا، ئۇلار كېتىۋاتقان گۇمراھلىق ۋە بۇيۇنتاۋلۇققا رەددىيە بېرىپ، خۇددى بىر شەخسنىڭ ﴿ئىچىدە﴾ ئىككى يۈرەك بولمىغىنىدەك، زىھار قىلىنغان خوتۇنىنىڭمۇ ئانا بولۇشىنىڭ ھەرگىز مۇمكىن ئەمەسلىكىنى، بېقىۋالغان بالىنىڭمۇ ئۆز پۇشتىدىن تېپىلغان بالىنىڭ ھۆكمىدە بولمايدىغانلىقىنى بايان قىلىدۇ. چۈنكى، ھەقىقىي ئانا ئۇنى تۇغقان ئانىدۇر. ﴿پەقەت ئۇلارنى تۇغقان ئاياللارلا ئۇلارنىڭ ئانىلىرىدۇر﴾[1]. ھەقىقىي بالا شۇ ئادەمنىڭ ئۆز پۇشتىدىن بولغان بالىدۇر. بىر ئىنسان ئۈچۈن ئىككى ئاتىنىڭ بولۇشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. شۇنداق تۇرسا، ئەنە شۇ نادانلار قانداقمۇ خوتۇنلىرىنى ئانىلىرى قاتارىدا كۆرىدۇ؟ قانداقمۇ باشقىلارنىڭ بالىلىرىنى، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ پۇشتلىرىدىن بولمىغان تۇرسا، ئۆزلىرىنىڭ بالىلىرى قىلىۋالىدۇ؟ بۇ قىپقىزىل يالغاندۇر ۋە اللە قا توقۇلغان بوھتاندۇر. ﴿اللە ھەق (سۆز) نى ئېيتىدۇ﴾، ئەڭ ﴿توغرا يولغا باشلايدۇ﴾.

---

[1] سۈرە مۇجادەلە، 2 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

www.munber.org

ئاندىن كېيىنكى ئايەتتە الله تائالا بېقىۋالغان ئەنە شۇ بالىلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئاتىلىرىغا نىسبەت بېرىشكە بۇيرۇيدۇ. چۈنكى، ئۇ ناھايىتى ئادىل ۋە ئىنتايىن ﴿توغرىدۇر﴾. الله تائالا مۇنداق دەيدۇ: ئى مۆمىنلەر! ﴿ئەگەر ئۇلارنىڭ ئاتىلىرىنى بىلمىسەڭلار، ئۇ چاغدا ئۇلار ﴿سىلەرنىڭ دىنىي قېرىنداشلىرىڭلاردۇر﴾، دىنىي دوستلىرىڭلاردۇر، شۇڭا سىلەرنىڭ بىرىڭلار ئۇلاردىن بىرىنى چاقىرغاندا: ئى قېرىندىشىم! ئى دوستۇم! دېگەنگە ئوخشاش دىنىي قېرىنداشلىقنى ۋە دىنىي دوستلۇقنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەرنى قىلسۇن. ﴿سىلەر سەۋەنلىكتىن قىلىپ سالغان ئىشلاردا سىلەرگە ھېچ گۇناھ بولمايدۇ، لېكىن قەستەن قىلغان ئىشىڭلاردا﴾ سىلەرگە گۇناھ بولىدۇ، ﴿الله ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر، ناھايىتى مېھرىباندۇر﴾، بەندىلىرىنىڭ خاتالىقلىرىنى ئەپۇ قىلىدۇ، يامانلىقلىرىنى كەچۈرىدۇ.

نازىل بولۇش سەۋەبلىرى

تەپسىرشۇناسلار بۇ ئايەتلەرنىڭ نازىل بولۇش سەۋەبلىرىدە بىرقانچە سەۋەبلەرنى رىۋايەت قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئەڭ توغرا ۋە مەزمۇنلۇق بولغانلىرىنى تۆۋەندە بايان قىلىپ ئۆتىمىز:

1 ـ رىۋايەت قىلىنىشىچە، مۇشرىكلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدا سۈلھى تۈزگەن ۋاقىتتا[1] ئەبۇ سۇفيان ئىبنى ھەرب، ئىكرىمە ئىبنى ئەبۇ جەھل ۋە ئەبۇ ئەئۋەر سۇلەمى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كەلگەندە، ئالدى بىلەن ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇبەي، مۇئەتتىب ئىبنى قۇشەير ۋە جەددى ئىبنى قەيس قاتارلىقلارنىڭ يېنىغا چۈشۈپ ئۇلار بىلەن پاراڭلىشىدۇ، ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ قېشىغا كېلىپ ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئىشىغا كېلىشكە چاقىرىدۇ، ئۇنىڭغا بىرقانچە ئىشنى تەڭلەيدۇ، ئۇنىڭدىن لات بىلەن ئۇززانى يامانلاپ تىلغا ئالماسلىقنى، بۇ بۇتلارنىڭمۇ شاپائەت قىلالايدىغانلىقىنى سۆزلەشنى تەلەپ قىلىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇلارنىڭ بۇ تەكلىپلىرىنى يامان كۆرىدۇ ۋە بۇ ھەقتە: ﴿ئى پەيغەمبەر! الله قا تەقۋادارلىق قىلىشنى (داۋاملاشتۇرغىن)، كاپىرلارغا ۋە مۇناپىقلارغا ئىتائەت قىلمىغىن﴾ دېگەن بۇ ئايەت نازىل بولىدۇ[2].

2 ـ رىۋايەت قىلىنىشىچە، قۇرەيشلەردىن جەمىل ئىبنى مەئمەر فىھرى ئىسىملىك زېرەك بىر ئادەم بار ئىدى. ئۇ ئاڭلىغان نەرسىلىرىنى تۇتىۋالاتتى. قۇرەيشلەر: بۇ نەرسىلەرنى تۇتىۋالغان ئادەمنىڭ ئىچىدە چوقۇم ئىككى يۈرەك بار، دېيىشتى. ئۇ ئادەممۇ: مېنىڭ ئىككى يۈرىكىم بار، ئۇنىڭ ھەر بىرىدە مۇھەممەدنىڭ ئەقلىدىن ياخشىراق پىكىر قىلالايمەن دەيتتى. بەدر ئۇرۇشى بولغاندا مۇشرىكلار مەغلۇپ بولدى. شۇ كۈنى ئۇلارنىڭ

---

[1] بۇ سۈلھىدىن ھۇدەيبىيە سۈلھىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
[2] ئىمام سۇيۇتىنىڭ «ئەددۇررۇل مەنسۇر» ناملىق كىتابى، 5 ـ جىلد، 180 ـ بەت. ئىمام ئىبنى جەۋزىنىڭ «زادۇل مەسىر فىي ئىلمىتتەپسىر» ناملىق تەپسىرى، 6 ـ جىلد، 349 ـ بەت.

ئىچىدە جەمىل ئىبنى مەئمەر بار ئىدى. ئۇ بىر ئايىقىنى قولىغا ئىسىۋالغان يەنە بىر ئايىقىنى پۇتىغا كىيگەن ھالدا كېلىۋاتقاندا ئۇنىڭغا ئەبۇ سۇفيان ئۇچراپ قېلىپ: ئادەملەرگە نېمە بولدى؟ دېدى. ئۇ: ئۇلار مەغلۇب بولدى، دېدى. ئەبۇ سۇفيان: سەن نېمىشقا بىر ئايىغىڭنى پۇتۇڭغا كىيىپ يەنە بىرىنى قولۇڭدا كۆتۈرۈۋالدىڭ؟ دېدى. ئۇ: مەن ھەر ئىككىلى ئايىغىمنى پۇتۇمغا كىيدىم دەپ ئويلاپتىمەن! دېدى. شۇ ۋاقىتتا ئادەملەر: ئەگەر ئۇنىڭ ئىككى يۈرىكى بولسا، بىر ئايىغىنى قولىدا ئۇنتۇپ قالمايتتى، دەپ ھەقىقىي ئەھۋالنى تونۇپ يەتتى. كېيىن الله تائالا: ﴿الله ھېچ ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرەك ياراتقىنى يوق...﴾ دېگەن ئايەتنى نازىل قىلدى[1].

3 ـ ئىمام سۇيۇتى، مۇجاھىد رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زەيد ئىبنى ھارىسەنى بالا قىلىۋالدى. ئۇنى ۋەھيى نازىل بولۇشتىن ئىلگىرى ئازات قىلىۋەتكەن ئىدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جەھشىنىڭ قىزى زەينەبنى ئەمرىگە ئالغان چاغدا يەھۇدىيلار ۋە مۇناپىقلار: مۇھەممەد ئوغلىنىڭ قويۇۋەتكەن خوتۇنىنى ئالدى، ھالبۇكى، ئۇ مۇنداق قىلىشتىن توسۇۋاتاتتى، دېيىشتى. شۇنىڭ بىلەن الله تائالا: ﴿سىلەر بالا قىلىۋالغانلارنىمۇ الله (ھەممە ھۆكۈمدە ئۆز پۇشتۇڭلاردىن بولغان) باللىرىڭلارنىڭ ھۆكمىدە قىلمىدى...﴾ دېگەن ئايەتنى نازىل قىلدى.»[2]

4 ـ ئىمام بۇخارى سەھىھ بۇخارىدا ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: ﴿ئۇلارنى ئاتىلىرىنىڭ ئىسىملىرى بىلەن چاقىرىڭلار، بۇ الله نىڭ دەرگاھىدا توغرىدۇر﴾ دېگەن ئايەت نازىل بولغانغا قەدەر بىز زەيد ئىبنى ھارىسەنى زەيد ئىبنى مۇھەممەد، دەپ چاقىراتتۇق.

تەپسىرنىڭ ئىنچىكە ۋە نازۇك نۇقتىلىرى

1 ـ الله تائالا پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ﴿ئى پەيغەمبەر!﴾ دەپ پەيغەمبەرلىك لەۋزى بىلەن نىدا قىلدى. شۇنداقلا الله تائالا ئۇنى ئەلچىلىك بىلەنمۇ سۈپەتلەپ: ﴿ئى رەسۇل!﴾[3] دەپ نىدا قىلغان. الله تائالانىڭ ھۆرمەتلىك پەيغەمبىرى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى پەيغەمبەرلىك لەۋزى بىلەن چاقىرىشى ياكى ئەلچىلىك بىلەن سۈپەتلەپ چاقىرىشى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مەرتىۋىسىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ ۋە ئۇنىڭ پۈتۈن پەيغەمبەرلەردىن ئەۋزەل ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداقلا ئۇ بىزگە

---

[1] ئىمام سۇيۇتىنىڭ «ئەددۇررۇل مەنسۇر» ناملىق كىتابى، 5 ـ جىلد، 180 ـ بەت. ئىمام ئىبنى جەۋزىنىڭ «زادۇل مەسىر فىي ئىلمىتتەپسىر» ناملىق تەپسىرى، 6 ـ جىلد، 349 ـ بەت.

[2] ئىمام سۇيۇتىنىڭ «ئەددۇررۇل مەنسۇر» ناملىق كىتابى، 5 ـ جىلد، 151 ـ بەت. ئىمام ئىبنى جەۋزىنىڭ «زادۇل مەسىر فىي ئىلمىتتەپسىر» ناملىق تەپسىرىگىمۇ قاراڭ.

[3] سۈرە مائىدە، 67 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

www.munber.org

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بىلەن ئەدەپلىك مۇئامىلە قىلىشنى تەلىم بېرىدۇ. شۇڭا بىز ئۇنى پەقەت ھۆرمەت ۋە شەرەپكە ئىگە سۆز بىلەن تىلغا ئالىمىز. ئېھتىرام بىلدۈرىدىغان ۋە ئۇلۇغلايدىغان سۆز بىلەن سۆيۈپ تىلەيمىز. ﴿(ئى مۆمىنلەر!) پەيغەمبەرنى سىلەر بىر ــ بىرىڭلارنى چاقىرغاندەك چاقىرماڭلار﴾①.

ئەبۇ ھەييان «ئەلبەھرۇل مۇھىت» ناملىق تەپسىرىدە مۇنداق دەيدۇ: «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى ﴿ئى پەيغەمبەر!﴾ ﴿ئى رەسۇل!﴾② دەپ نىدا قىلىش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ شەرىپىنى، ھۆرمىتىنى، مەرتىۋىسىنى ۋە ئارتۇقچىلىقىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈندۇر. ئۇنىڭدىن باشقا پەيغەمبەرلەر بولسا ئۆز ئىسمىدا نىدا قىلىندى.

مەسىلەن الله تائالانىڭ:

﴿ئى ئادەم!﴾③

﴿ئى نۇھ!﴾④

﴿ئى ئىبراھىم!﴾⑤

﴿ئى مۇسا!﴾⑥

﴿ئى داۋۇد!﴾⑦

﴿ئى ئىسا!﴾⑧ دېگەن سۆزلىرىگە ئوخشاش.

الله تائالا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىنىڭ پەيغەمبىرى ئىكەنلىكىنى خەۋەر قىلماقچى بولغاندا ئۇنىڭ ئىسمىنى ئوچۇق تىلغا ئېلىپ مۇنداق دېدى: ﴿مۇھەممەد اللهنىڭ رەسۇلىدۇر﴾⑨ ﴿مۇھەممەد پەقەت بىر پەيغەمبەردۇر﴾⑩. الله تائالا ئىنسانلارغا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىنىڭ پەيغەمبىرى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى ۋە ئۇلارغا ئۇنى شۇنداق ئاتاشنى ئۆگەتتى. الله تائالا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنى نىدا قىلمىغاندىمۇ ئۇنى پەيغەمبەرلىك ياكى ئەلچىلىك بىلەن سۈپەتلەپ مۇنداق دېدى: ﴿(ئى ئىنسانلار!) شۈبھىسىزكى، سىلەرگە ئۆز ئاراڭلاردىن پەيغەمبەر كەلدى﴾[11] ﴿پەيغەمبەر ئېيتتى: ئى

---

① سۈرە نۇر، 63 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
② سۈرە مائىدە، 41 ـ ۋە 67 ـ ئايەتلەرنىڭ بىر قىسمى.
③ سۈرە بەقەرە، 33 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
④ سۈرە ھۇد، 46 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
⑤ سۈرە سافقات، 104 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
⑥ سۈرە ئەئراف، 144 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
⑦ سۈرە ساد، 26 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
⑧ سۈرە ئال ئىمران، 55 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
⑨ سۈرە فەتھى، 29 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
⑩ سۈرە ئال ئىمران، 144 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[11] سۈرە تەۋبە، 128 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

پەرۋەردىگارىم!》[1] 《پەيغەمبەر مۆمىنلەرگە ئۇلارنىڭ ئۆز نەپسلىرىدىنمۇ چارىدۇر》[2].»[3]

مەن شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتىمەنكى، سەن بۇ مەنىلەرنى مۇلاھىزە قىلساڭ، ئۇنىڭ ناھايىتى ئىنچىكە ۋە نازۇك مەنىلەر ئىكەنلىكىنى بايقايسەن.

2 ـ ئەگەر بىرى: پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەقۋادارلارنىڭ خوجايىنى تۇرسا، الله تائالانىڭ ئۇنى يەنە تەقۋادارلىق قىلىشقا بۇيرۇشىدا نېمە پايدا بار؟ دېسە، بۇنىڭغا مۇنداق جاۋاب بېرىلىدۇ: بۇ، تەقۋادارلىقنى داۋاملاشتۇرۇشقا قىلىنغان بۇيرۇقتۇر. ئۇ، الله تائالانىڭ مۇنۇ سۆزلىرىگە ئوخشايدۇ: 《ئى مۆمىنلەر! ئىمان كەلتۈرۈڭلار》[4] يەنى ئىمان ئۈستىدە چىڭ تۇرۇڭلار. 《بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن》[5] يەنى بىزنى توغرا يول ئۈستىدە مۇستەھكەم قىلغىن.

بەزىلەر مۇنداق دەيدۇ: «بۇ بۇيرۇق سىرتقى جەھەتتە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا قارىتىلغان خىتاب بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ ئۈممىتىگە قارىتىلىدۇ. بۇنىڭ دەلىلى شۇكى، بۇ ئايىتى كەرىم 《الله ھەققەتەن قىلغان ئەمەللىرىڭلاردىن تولۇق خەۋەرداردۇر》 دېگەن كۆپلۈك سۆز قۇرۇلمىسى بىلەن ئاخىرلاشتى.»

ئىمام فەخرۇددىن رازى (الله ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن!) مۇنداق دەيدۇ: «بىر ئىشقا بۇيرۇش پەقەت بۇيرۇلغۇچى بۇيرۇلغان ئىشنى قىلمايۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا مەيدانغا كېلىدۇ. چۈنكى، ئولتۇرغان ئادەمگە: ئولتۇرغىن دېيىش، شۇڭ تۇرغان ئادەمگە: شۇڭ تۇرغىن، دېيىش توغرا بولمايدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام الله قا تەقۋادار كىشى ئىدى. ئۇنداق بولسا ئۇنى يەنە تەقۋادارلىققا بۇيرۇشنىڭ پايدىسى نېمە؟ بۇنىڭ جاۋابى مۇنداق ئىككى تۈرلۈك بولىدۇ:

بىرىنچى، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام تەقۋادارلىقنى داۋاملاشتۇرۇشقا بۇيرۇلدى. بىراۋنىڭ ئولتۇرغان بىر ئادەمگە: مەن سېنىڭ قىششىڭغا قايتىپ كەلگىچە ئولتۇرۇپ تۇرغىن دېيىشى، شۇڭ تۇرغان بىر ئادەمگە: شۇڭ تۇرۇپ توغرا قىلدىڭ، شۇڭ تۇرغىن، كاشىلىغا يولۇقمايسەن يەنى سۈكۈت قىلىشىڭنى داۋاملاشتۇرغىن، دېيىشى توغرا بولىدۇ.

ئىككىنچى، ئۆتكەن ھەر بىر مىنۇت ئىچىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىلمى ۋە مەرتىۋىسى ئېشىپ بارىدۇ. شۇڭا ئۆتكەن ھەر بىر ۋاقىت ئىچىدە ئۇنىڭ تەقۋادارلىقى يېڭىلىنىپ تۇرىدۇ. الله تائالانىڭ: 《الله قا تەقۋادارلىق قىلغىن》 دېگەن سۆزى تەقۋادارلىقنى تېخىمۇ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈشنى داۋام قىلدۇرۇشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭ

---

[1] سۈرە فۇرقان، 30 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[2] سۈرە ئەھزاب، 6 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[3] ئىمام ئەبۇ ھەييانىنىڭ: «ئەلبەھرۇل مۇھىيت» ناملىق تەپسىرى، 7 ـ جىلد، 210 ـ بەت.
[4] سۈرە نىسا، 136 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.
[5] سۈرە فاتىھە، 6 ـ ئايەت.

www.munber.org

بۇرۇنقى ھالى ھازىرقى ھالىغا نىسبەتەن نۇرغۇن ئەۋزەل ئىشلارنى تاشلاپ قويغاندەك بىلىنىدۇ. شۇڭا ئۇنى تەۋادارلىق قىلىشقا بۇيرۇش مۇناسىپ بولىدۇ.»[1]

3 ـ اللّٰه تائالانىڭ: ﴿اللّٰه ھېچ ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرەك ياراتقىنى يوق﴾ دېگەن سۆزىدىكى "ئىككى يۈرەك" دېگەن سۆزنى جاھىلىيەت ئەھلى ئېتىقاد قىلىپ كېلىۋاتقان باشقا خۇراپىي ئىشلاردىن بۇرۇن تىلغا ئېلىشتىكى سىر شۇكى، ئۇ بىر مەسىلىنىڭ ئورنىدا بايان قىلىنغان سۆزدۇر. مەسىلە چوقۇم ئوچۇق ۋە روشەن بولۇشى لازىم. ئايەتتە جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ قالدۇقلىرىدىن ئۈچ ئىش تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، بىر ئادەمدە ئىككى يۈرەكنىڭ بولۇشى بولسا، ئەمەلىيەتكە ئەسلا ئۇيغۇن ئەمەس بىر ئىشتۇر. زىھار قىلىنغۇچى ئايالنى ئانا قىلىش ياكى ئېلىش مەڭگۈلۈك ھارام بولۇشتا ئانىغا ئوخشاش قىلىش بولسا، جاھىلىيەتنىڭ توقۇلمىلىرىدىندۇر. بېقىۋالغان بالىنى ھەممە ھۆكۈمدە ئۆز پۇشتىدىن بولغان بالىدەك قىلىش بولسا، شەرىئەت ئېتىراپ قىلمايدىغان بىر ئىشتۇر.

بۇ ئىشلارنىڭ ئىچىدە ھەقىقەتتىن ئەڭ يىراق بولغىنى بىر ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرەكنىڭ بولۇشى بولغاچقا، اللّٰه تائالا ئۇنى ئەڭ دەسلەپ بايان قىلدى ۋە ئۇنى زىھار قىلىش ھەمدە بالا قىلىۋېلىش ئىشلىرىغا مىسال قىلىپ كۆرسەتتى. گويا ئايەت مۇنداق دېمەكچى بولىدۇ: بىر ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرەك بولمىغىنىدەك، زىھار قىلىنغۇچى خوتۇنىڭىزمۇ ئانا بولۇشى، بېقىۋالغان بالىڭىزمۇ ھەممە ھۆكۈمدە ئۆز پۇشتىدىن بولغان بالىدەك بولۇشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. اللّٰه تائالا كىتابى قۇرئان كەرىمنىڭ سىرلىرىنى ئۆزى ياخشى بىلگۈچىدۇر.

4 ـ اللّٰه تائالانىڭ: ﴿بۇ (يەنى ئۆز پۇشتۇڭلاردىن بولمىغانلارنى بالا دېيىش) پەقەت ئاغزىڭلاردا ئېيتىلغان سۆزدۇر﴾ دېگەن سۆزىدە ناھايىتى ئىنچىكە نۇقتا بولۇپ، ئۇنىڭ پەقەت ئېغىزلاردىن چىقىدىغان قۇرۇق سۆزلەر ئىكەنلىكىنى، ھەقىقەتتىن ياكى ئەمەلىيەتتىن ھېچقانداق نېسۋە يوقلۇقىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن: بىز ھېچ تەسىرى ياكى ئەمەلىيىتى يوق ئىشقا: بۇنىڭ ئېقى قەغەز، قارىسى سىيادۇر، دەيمىز.

زەمەخشەرى مۇنداق دەيدۇ: «ھەممىگە مەلۇمكى، سۆز پەقەت ئېغىزدىن چىقىدۇ. ئۇنداق بولسا نېمىشقا اللّٰه تائالا: ﴿ئاغزىڭلاردا ئېيتىلغان سۆزدۇر﴾ دەيدۇ؟ بۇنىڭ جاۋابى مۇنداق بولىدۇ: ئۇ بۇ سۆزدە ھەقىقەت ۋە ئەمەلىيەتتىن ھېچ نېسۋە يوقلۇقىنى، ئۇنىڭ پەقەت تىل بىلەن ئېيتىلغان قۇرۇق داۋا ئىكەنلىكىنى، توغرىلىقىدا ھېچ نېسۋە يوق باتىل ۋە سەپسەتىدىنلا ئىبارەت ئىكەنلىكىنى ئىشارەت قىلىدۇ.»[2]

5 ـ اللّٰه تائالانىڭ ﴿اللّٰه ھەق (سۆز) نى ئېيتىدۇ...﴾ دېگەن سۆزى ھەققىدە فەخرۇددىن رازى مۇنداق دەيدۇ: «بۇ سۆزدە ناھايىتى ئىنچىكە مەنە ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئەقلىلىق ئادەم يا شەرىئەتكە، يا ئەقىلگە تايىنىپ سۆزلىشى كېرەك. بېقىۋالغان بالىنىڭ ئۆز

---

[1] ئىمام فەخرۇددىن رازىنىڭ «ئەتتەپسىر ئەلكەبىر» ناملىق تەپسىرى، 6 ـ جىلد، 768 ـ بەتتىن قىسقارتىپ ئېلىندى.
[2] ئىمام زەمەخشەرىنىڭ «ئەلكەششاف» ناملىق تەپسىرى، 3 ـ جىلد. ئىمام فەخرۇددىن رازىنىڭ «ئەتتەپسىر ئەلكەبىر» ناملىق تەپسىرى.

پۈشتىدىن بولغان بالا بولۇشى ھەقىقەت ئەمەس، شەرىئەتمۇ بۇنى توغرا تاپمايدۇ. ئۇلار: بېقىۋالغان بالىنىڭ قويۇۋەتكەن خوتۇنىنى ئېلىش ھارام بولىدۇ، دېيىشىدۇ. اللە تائالا بولسا: ئۇ ساڭا ھالالدۇر، دەيدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ھېچ ئېتىبارغا ئېلىنمايدۇ. چۈنكى، ئۇ ئېغىزلاردىن چىققىدىغان، ھاۋانلارنىڭ ئاۋازلىرىغا ئوخشاش ھەقىقەتتىن يىراق بولغان قۇرۇق سۆزدۇر. اللە نىڭ سۆزى بولسا ھەقىقەت بولۇپ، ئۇنىڭغا ئەگىشىش ۋاجىپتۇر. ئۇ سىلەرنىڭ دىلىڭلاردىن چىققان راست سۆزلىرىڭلاردىنمۇ ياخشىدۇر. شۇنداق ئىكەن، ئۇنى قانداقمۇ ئاغزىڭلاردىن چىققان سۆزلىرىڭلارغا نىسبەت بەرگىلى بولىدۇ؟ »[1]

6 ـ اللە تائالانىڭ: ﴿اللە ھەقىقەتەن (بەندىلەرنىڭ ئەمەللىرىنى) بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، (ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى) ھېكمەت بىلەن باشقۇرغۇچىدۇر﴾ دېگەن سۆزى اللە تائالانىڭ بارلىق ئىشلارنى بىلىپ تۇرىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭغا ئاسمان ـ زېمىندا ھېچ نەرسىنىڭ مەخپىي قالمايدىغانلىقىنى، چوڭ بولسۇن، كىچىك بولسۇن، پۈتۈن ئىشلارنى ھېكمەت بىلەن قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

7 ـ ئەرەبلەر قاتتىق ئەقىللىق ۋە زېرەك ھەر بىر ئادەمنى ئۇنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرىكى بار دەيتتى. جەمىل ئىبنى مەئمەر ئۆزىنىڭ زېرەكلىكى، ئەستە قالدۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ كۈچلۈكلىكى بىلەن مەككىلىكلەر ئارىسىدا مەشھۇر ئىدى. ئۇلار ئۇنى ئىككى يۈرەك ئىگىسى دەپ ئاتايتتى، ئالاھىدە مەدھىيىلەيتتى. بۇ نادان بولسا: مەن مۇھەممەدتىن زېرەك ۋە ئەقىللىق دەپ جۆيلۈيتتى. ئۇ بەدىر ئۇرۇشى مەغلۇبىيىتىگە دۇچ كەلگەندە زېرەكلىكى يوققا چىقتى. ئەبۇ سۇفيان ئۇنىڭغا گەپ قىلغاندا ئۇ ئېلىشىپ قالغان ئادەمنىڭ ھالىغا چۈشۈپ قالغان بولۇپ، بىر پاي ئايىغىنى قولىدا كۆتۈرۈۋالغان، يەنە بىر پاي ئايىغىنى پۇتىغا كىيىۋالغان ھالەتتە بولۇپ، ئۇ بۇ ھالىنى بىلمەيتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ يالغانچىلىقى كىشىلەرگە ئاشكارىلىنىپ كەتتى، ئادەملەرنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى پاش بولدى.

8 ـ اللە تائالانىڭ: ﴿بۇ اللە نىڭ دەرگاھىدا توغرىدۇر﴾ دېگەن سۆزى بېقىۋالغان باللارنى ئۆز ئاتىلىرىنىڭ ئىسمىدا چاقىرىش ناھايىتى توغرا، ئىنتايىن راست سۆزدۇر، ئۇ اللە تائالانىڭ ھۆكمىدىكى ئادالەتتۇر، دېگەن مەنىنى ئىپادىلەيدۇ.

شەرىئەت ھۆكۈملىرى

بىرىنچى ھۆكۈم

پەيغەمبەرلەردىن گۇناھ سادىر بولامدۇ؟

[1] ئىمام فەخرۇددىن رازىنىڭ «ئەتتەپسىر ئەلكەبىر» ناملىق تەپسىرى، 6 ـ جىلد، 771 ـ بەتتىن قىسقارتىپ ئېلىندى.

www.munber.org

ھەممىگە مەلۇمكى، پەيغەمبەرلەر (ئاللاھ نىڭ رەھمىتى ۋە سالامى ئۇلارغا بولسۇن!) گۇناھلارنى ۋە يامان ئىشلارنى قىلىشتىن پاكتۇر. گۇناھتىن پاك بولۇش ئۇلارنىڭ سۈپەتلىرىدىندۇر. شۇڭا ئۇلاردىن گۇناھنىڭ سادىر بولۇشى ياكى ئۇلارنىڭ ئاللاھ نىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا قارشىلىق قىلىشى ھەرگىز مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، ئۇلار ئىنسانلار ئۈچۈن ئۈلگە قىلىنغان كىشىلەردۇر. بىز ئۇلارغا ئەگىشىشكە بۇيرۇلدۇق. ئەگەر ئۇلاردىن گۇناھنىڭ سادىر بولۇشى دۇرۇس بولسا، ئۇلارغا ئىتائەت قىلىش ئەلۋەتتە ۋاجىپ بولمىغان بولاتتى. ياكى ئۇلارنىڭ ياخشى ۋە يامان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىگە ئەگىشىشكە بۇيرۇلغان بولۇپ قالغان بولاتتۇق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاللاھ تائالا ئۇلارنى گۇناھلاردىن ۋە يامان ئىشلاردىن ساقلىغان. قۇرئان كەرىمدە سىرتتىن قارىماققا پەيغەمبەرلەرنىڭ پاك ئىكەنلىكىگە قارشى كېلىدىغان پۈتۈن مەزمۇنلارنى چوقۇم توغرا رەۋىشتە چۈشىنىش كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا ئەسلى مەقسەتكە زىت كېلىپ قالمايدۇ.

ئاللاھ تائالانىڭ: ﴿كاپىرلارغا ۋە مۇناپىقلارغا ئىتائەت قىلمىغىن﴾ دېگەن سۆزى ھەرگىزمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشقا مايىل بولۇپ قالغانلىقىنى ياكى ئۇلارنىڭ نىياقلىقىغا ۋە گۇمراھلىقىغا قوشۇلۇشنى خالايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەرمەيدۇ. ئۇ پەقەت پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا خىتاب قىلىش شەكلى بىلەن پۈتۈن ئۈممەتنى ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشتىن ئاگاھلاندۇرىدۇ. بۇنى ئاللاھ تائالانىڭ مۇنۇ سۆزىمۇ ئۈچۈق كۆرسىتىپ بېرىدۇ: ﴿ئاللاھ ھەقىقەتەن قىلغان ئەمەللىرىڭلاردىن تولۇق خەۋەرداردۇر﴾. چۈنكى، سەن بىلگىنىڭدەك، بۇ ئايەت كۆپلۈك سۆز قۇرۇلمىسى بىلەن تۈزۈلگەن.

ئىككىنچى ھۆكۈم

زىھار قىلىش ئىسلام شەرىئىتىدە ھارام قىلىندىمۇ؟

بۇ ئايەتلەر زىھار قىلىشنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدە ئەمەل قىلىنىپ كېلىۋاتقان ئادەتلەردىن ئىكەنلىكىنى، شۇنداقلا ئۇنىڭ تالاق تۈرلىرىدىن ئەڭ ئېغىرى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. چۈنكى، بۇ تالاق خوتۇن بىلەن يېنىشىشنى مەڭگۈ ھارام قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېتىقادىدا زىھار قىلىنغان خوتۇن ئۆزىنى تۇغقان ئانىغا ئوخشاش ئانا بولىدۇ. ئىسلام دىنى ئۇنى بىكار قىلىپ، ئوچۇق ئاشكارا بوھتان ۋە ئازغۇنلۇق ھېسابلىدى، زىھار قىلىشنى بولسا ھارام قىلدى. لېكىن زىھار قىلغان ئادەمنىڭ زىھار قىلغانلىق جىنايىتىگە كەففارەت بەرگەنگە قەدەر خوتۇنىنى ۋاقىتلىق ھارام قىلدى. ئاللاھ تائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: ﴿سىلەردىن ئاياللىرىنى زىھار قىلغانلارنىڭ (يەنى ئاياللىرىنى ئانىلىرىمىزنىڭ ئۈچىلىرىغا ئوخشاش دېگۈچىلەرنىڭ) ئاياللىرى ئۇلارنىڭ ئانىلىرى ئەمەستۇر، پەقەت ئۇلارنى تۇغقان ئاياللار ئۇلارنىڭ ئانىلىرىدۇر، ھالبۇكى، ئۇلار (يەنى زىھار قىلغۇچىلار) ئەلۋەتتە يامان سۆزنى، يالغان سۆزنى قىلىدۇ، ئاللاھ ، شەك ـ شۈبھىسىزكى، (تەۋبە

قىلغۇچىنى) ئەپۇ قىلغۇچىدۇر، مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر﴾[1]. دېمەك، زىھار قىلىش ئىسلامدا يامان ئىشتۇر، لېكىن ئىنسان ئۇنىڭ گۇناھىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن كەففارەت بېرىش لازىم. زىھار ھۆكۈملىرى ئۈستىدە الله خالىسا سۈرە مۇجادىلەنىڭ تەپسىرىدە تەپسىلىي توختىلىپ ئۆتىمىز.

ئۈچىنچى ھۆكۈم

ئىسلام دىنىدا بالا بېقىۋېلىش دۇرۇس بولامدۇ؟

ئىسلام دىنى زىھار قىلىشنى بىكار قىلغاندەك بالا قىلىۋېلىشنىمۇ ھارام قىلدى ۋە ئۇنى ئىسلام شەرىئىتىدە ھارام قىلىپ بېكىتتى. چۈنكى، ئۇنىڭدا بالا ئۆز ئاتىسىدىن باشقا بىر ئادەمگە نىسبەت بېرىلىدۇ. ئۇ، الله نىڭ غەزىپىگە ۋە لەنىتىگە ئۇچرىتىدىغان چوڭ گۇناھلاردىندۇر.

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم سەئد ئىبنى ئەبۇ ۋەققاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: «كىمكى ئۆز ئاتىسىدىن باشقا بىر ئادەمنى ئاتام دەپ دەۋا قىلسا، ياكى ئۆز خوجايىنىدىن باشقا بىر ئادەمگە تەۋە ئىكەنلىكىنى بىلدۈرسە، ئۇنىڭغا الله نىڭ، پەرىشتىلەرنىڭ ۋە پۈتۈن ئىنسانلارنىڭ لەنىتى بولىدۇ. الله تائالا ئۇنىڭ نە تەۋبىسىنى، نە فىدىيىسىنى قوبۇل قىلمايدۇ.»[2]

بىر سەھىھ ھەدىستە مۇنداق دېيىلىدۇ: «ھېچكىم ئاتىسىدىن باشقا ئادەمنى بىلىپ تۇرۇپ ئاتام، دېمەيدۇ، ئەگەر ئۇنداق دەيدىغان بولسا كاپىر بولىدۇ.»[3] پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە مۇنداق دەيدۇ: «كىمكى باشقا بىر ئادەمنى ئۆزىنىڭ ئاتىسى ئەمەسلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ ئاتام دەپ دەۋا قىلسا، ئۇنىڭغا جەننەت ھارام بولىدۇ.»[4]

ئەلۇسى «روھۇلمەئانى» ناملىق تەپسىرىدە مۇنداق دەيدۇ: «ئايەتنىڭ زاھىرى مەنىسى ئىنساننىڭ ئۆز ئاتىسىدىن باشقا ئادەمنى قەستەن ئاتام، دەپ چاقىرىشىنىڭ ھاراملىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ پەقەت جاھىلىيەت دەۋرىدىكىدەك رەۋىشتە چاقىرىشنى كۆرسىتىشى مۇمكىن. ئەمما ئۇنداق بولمىسا، مەسىلەن چوڭلار كىچىكلەرنى كۆيۈنۈش ۋە مېھرىبانلىق كۆرسىتىش شەكلىدە: ئى ئوغلۇم! دەپ چاقىرسا، سىرتتىن قارىماققا بۇنىڭ ھارام ئەمەسلىكى چىقىپ تۇرىدۇ. چۈنكى، مۇنداق چاقىرىش كۆپ يۈز بېرىدۇ.»[5]

ئىبنى كەسىر تەپسىرىدە مۇنداق دەيدۇ: «باشقىلارنى ھۆرمەتلەش ۋە ياخشى كۆرۈش ھېسسىياتى بىلەن ئوغلۇم دەپ چاقىرىشقا كەلسەك، بۇ ئايەتتە ئۇنى چەكلەيدىغان دەلىل يوق. بۇنىڭغا ئىبنى ئابباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمادىن رىۋايەت قىلىنغان مۇنۇ ھەدىسمۇ

---

[1] سۈرە مۇجادەلە، 2 ـ ئايەت.
[2] ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايەت قىلغان. ئىمام ئەلۇسىنىڭ «روھۇلمەئانى» ناملىق تەپسىرى، 21 ـ جىلد، 149 ـ بەت.
[3] ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايەت قىلغان. ئىمام ئەلۇسىنىڭ «روھۇلمەئانى» ناملىق تەپسىرى، 21 ـ جىلد، 149 ـ بەت.
[4] ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم رىۋايەت قىلغان. ئىمام جەسساسنىڭ «ئەھكامۇل قۇرئان» ناملىق تەپسىرى، 3 ـ جىلد، 354 ـ بەت.
[5] ئىمام ئەلۇسىنىڭ «روھۇلمەئانى» ناملىق تەپسىرى، 21 ـ جىلد، 149 ـ بەت.

www.munber.org

دەلىل بولىدۇ، ئۇ مۇنداق دەيدۇ: بىز ئابدۇلمۇتتەلىب جەمەتىنىڭ ئوغۇللىرى شەيتانغا ئاتىدىغان تاشلارنى يىغىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كەلدۇق. ئۇ بىزنىڭ يوتىلىرىمىزغا شاپىلاقلاپ تۇرۇپ: «ئى ئوغۇلچۇقلىرىم! كۆن چىقمىغىچە شەيتانغا تاش ئاتماڭلار» دېدى. شۇنداقلا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئەنەسنى: «ئى ئوغۇلچۇقۇم!» دەپ چاقىرغان.»[1]

تۆتىنچى ھۆكۈم

ئايەتتى كەرىمدىكى سەۋەنلىك ۋە قەستەنلىك دېگەن سۆزلەر نېمىنى بىلدۈرىدۇ؟

اللہ سۇبھانەھۇ ۋەتائالا ئۆزىنىڭ ئاتىسىدىن باشقا بىر ئادەمنى سەۋەنلىكتىن ئاتام دەپ چاقىرغۇچىغا گۇناھ بولمايدىغانلىقىنى، قەستەن ئاتام دەپ دەۋا قىلغۇچىغا گۇناھ بولىدىغانلىقىنى بايان قىلدى. تەپسىرشۇناسلار بۇ ئايەتتى كەرىمدىكى سەۋەنلىك ۋە قەستەنلىك، دېگەن سۆزلەر ھەققىدە ئوخشىمىغان مۇنداق ئىككى خىل قاراشقا كەلدى.

1 ـ مۇجاھىد مۇنداق دەپ قارايدۇ: بۇ ئايەتتىكى سەۋەنلىك ئۇنداق چاقىرىشنىڭ مەنئى قىلىنىشىدىن ۋە ھۆكۈمنىڭ ئوچۇق بايان قىلىنىشىدىن ئىلگىرىكى ئىشلارنى كۆرسىتىدۇ، قەستەنلىك ئۇنداق چاقىرىشنىڭ مەنئى قىلىنىشىدىن ۋە ھۆكۈمنىڭ ئوچۇق بايان قىلىنىشىدىن كېيىنكى ئىشلارنى كۆرسىتىدۇ.

2 ـ قەتادە مۇنداق دەپ قارايدۇ: بۇ ئايەتتىكى سەۋەنلىك مەقسەتسىز چاقىرىشنى كۆرسىتىدۇ. ئىبنى جەرىر بۇ ئايەت ھەققىدە قەتادىنىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: «ئەگەر سەن بىر ئادەمنى پالانى ئۇنىڭ ئاتىسىغۇ، دەپ ئويلاپ ئۇنى ئۆز ئاتىسىدىن باشقا بىر ئادەمنىڭ ئىسمى بىلەن چاقىرىپ قالساڭ، ساڭا ھېچ گۇناھ بولمايدۇ. لېكىن سەن قەستەن ۋە مەقسەتلىك ھالدا ئۇنى ئۆز ئاتىسىدىن باشقا بىر ئادەمنىڭ ئىسمى بىلەن چاقىرساڭ، ساڭا گۇناھ بولىدۇ.»[2]

بىرىنچى قاراشقا ئاساسەن، گۇناھ بولمايدىغان سەۋەنلىك بېقىۋالغان بالىلارنى ئۆز ئاتىلىرى نامىدا چاقىرىش مەنئى قىلىنىشتىن ئىلگىرىكى ئەھۋالنى كۆرسىتىدۇ. گۇناھ بولىدىغان قەستەنلىك بولسا، ئۇنداق چاقىرىش مەنئى قىلىنغاندىن كېيىنكى ئەھۋالنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداق بولغاندا ئايەتنىڭ مەنىسى مۇنداق بولىدۇ: سىلەر ئىسلام دىنىنىڭ ھۆكۈملىرىنى بىلىشتىن ئىلگىرى جاھىلىيەت دەۋرىدە بېقىۋالغان بالىلارنى ئۆز ئاتىلىرىنىڭ ئىسمىلىرىدىن باشقا ئىسىمدا چاقىرغان بولساڭلار سىلەرگە ھېچ گۇناھ بولمايدۇ. لېكىن ئىسلام دىنى كەلگەن ۋە ھۆكۈملەر بايان قىلىنغاندىن كېيىن ئۇنداق قىلساڭلار گۇناھ بولىدۇ.

---

[1] ئىمام ئىبنى كەسىرنىڭ «قۇرئان ئەزىم» ناملىق تەپسىرى، 3 ـ جىلد.
[2] ئىمام جەسساسنىڭ «ئەھكامۇل قۇرئان» ناملىق تەپسىرى، 3 ـ جىلد، 354 ـ بەت.

ئىككىنچى قاراشقا ئاساسەن، سەۋەنلىك دېگەن سۆز مەقسەتلىك ياكى قەستەنلىك بولماستىن يۈز بەرگەن ئىشلارنى كۆرسىتىدۇ. قەستەنلىك دېگەن سۆز مەقسەتلىك ھالدا چىڭ تۇرۇپ قىلغان ئىشلارنى كۆرسىتىدۇ. شۇنداق بولغاندا ئايەتنىڭ مەنىسى مۇنداق بولىدۇ: سەۋەنلىك ياكى ئۇنتۇپ قېلىش سەۋەبىدىن بىر ئىنساننى ئۆزىنىڭ ئاتىسىدىن باشقا بىر ئادەمگە نىسبەت بېرىش تىلىڭلارغا كېلىپ قالغان بولسا سىلەرگە ھېچ گۇناھ بولمايدۇ. لېكىن سىلەر ئۇنىڭ ئۆز ئاتىسىنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۇنى قەستەن باشقا بىر ئادەمگە نىسبەت بەرسەڭلار سىلەرگە گۇناھ بولىدۇ.

ئەبۇ ھەييان «ئەلبەھرۇل مۇھىت» ناملىق تەپسىرىدە ئىككىنچى قاراشنى كۈچلەندۈرۈپ، بىرىنچى قاراشنىڭ ئاجىزلىقىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «بەزىلەر اللہ تائالانىڭ: ﴿سىلەر سەۋەنلىكتىن قىلىپ سالغان ئىشلاردا﴾ دېگەن سۆزى بېقىۋالغان باللارنى بېقىۋالغان ئاتىلارنىڭ نامىدا چاقىرىش مەنئى قىلىنىشتىن ئىلگىرىكى گۇناھنىڭ ئۇلاردىن ئەپۇ قىلىنىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ، دەپ قارايدۇ. بۇ ئاجىز قاراشتۇر. مەنئى قىلىنىشتىن ئىلگىرىكى ئىش سەۋەنلىك دەپ سۈپەتلەنمەيدۇ. يەنە بەزىلەر مۇنداق دەيدۇ: بۇ ئايەت سەۋەنلىكتىن ياكى كۆيۈنۈش ۋە ياخشى كۆرۈش شەكلىدە تىلغا كېلىپ قالغان سۆزلەرنى كۆرسىتىدۇ، چۈنكى، كۆپىنچە ئەھۋاللاردا بىر ئىنسان كىچىك بالىغا: ئى ئوغۇلچىكىم! دەيدۇ. شۇنداقلا چوڭلارغا ھۆرمەت قىلىش ۋە ئىھتىرام بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن: ئى ئاتا! ياكى تاغا، دەيدۇ.»[①]

بەشىنچى ھۆكۈم

ئىسلام شەرىئىتىدە بىر ئادەمنى ئوغلۇم دەپ دەۋا قىلىشنىڭ ھۆكمى نېمە؟

ئىسلام دىنى بىرىنى ئوغلۇم، دەپ ئۆزىگە تەۋە قىلىپ چاقىرىشنى چەكلىمىدى. ئۇ چەكلىگەن ۋە ھارام قىلىنغان بالا قىلىۋېلىش ھۆكمىگە ھېچقانداق جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ. شەرىئەتكە ئۇيغۇن ھالدا ئۆزىگە تەۋە قىلىپ چاقىرىشنىڭ دۇرۇس بولۇشىدا تەۋە قىلىپ چاقىرغۇچى تەۋە قىلىپ چاقىرىلغۇچىنىڭ ئۆز بالىسى ئىكەنلىكىنى بىلىش ياكى ئۇنىڭ ئۆز بالىسى ئىكەنلىكىدىكى گۇمانى كۈچلۈك بولۇش شەرت قىلىنىدۇ. شۇ چاغدىلا ئىسلام دىنى ئۇنىڭغا ئۇ بالىنى ئۆزىگە تەۋە قىلىپ چاقىرىشنى يوللۇق ۋە ھالال قىلىپ بېرىدۇ، شۇنداقلا فىقھى كىتابلىرىدىكى ئوچۇق بايان قىلىنغان شەرتلەر ئاستىدا ئۇ بالىنىڭ ئۇنىڭ پۇشتىدىن بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ئەمما بالام دەپ چاقىرىش چەكلەنگەن بالىغا كەلسەك، ئۆزىنىڭ ئەمەس بالىنى كەسكىن ھالدا بالام دەپ چاقىرىشتىن ئىبارەتتۇر. بۇ ھۆكۈم بىلەن ئۇ ھۆكۈمنىڭ ئارىسىدا ئەنە شۇنداق چوڭ پەرق بار ئەمەسمۇ؟

ئالتىنچى ھۆكۈم

ئى قېرىندىشىم! دېيىش ياكى: ئى دوستۇم! دېيىش دۇرۇسمۇ؟

---

① ئىمام ئەبۇ ھەييانىنىڭ: «ئەلبەھرۇل مۇھىت» ناملىق تەپسىرى، 7 ـ جىلد، 212 ـ بەت. ئىمام فەخرۇددىن رازىنىڭ «ئەتتەپسىر ئەلكەبىر» ناملىق تەپسىرى، 6 ـ جىلد، 772 ـ بەت.

www.munber.org

﴿ئەگەر ئۇلارنىڭ ئاتىلىرىنى بىلمىسەڭلار، ئۇ چاغدا ئۇلار سىلەرنىڭ دىنىي قېرىنداشلىرىڭلاردۇر، دوستلىرىڭلاردۇر﴾ دېگەن ئايىتى كەرىمنىڭ زاھىرى مەنىسى ئاتىسىنى بىلمىگەن كىشىنى ئى قېرىندىشىم! ئى دوستۇم! دەپ چاقىرىشنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئەگەر نەسەبتىكى ۋە تۇغقانلىقتىكى قېرىنداشلىقنى ئەمەس، دىنىي قېرىنداشلىقنى ۋە دىنىي دوستلۇقنى كۆزلەپ شۇنداق چاقىرسا، دۇرۇس بولىدۇ. الله تائالا ھەقىقەتەن مۆمىنلەرنى دىنىي قېرىنداش قىلدى: ﴿مۆمىنلەر ھەقىقەتەن (دىندا) قېرىنداشلاردۇر﴾[1]. ھەممىگە مەلۇمكى، بۇ ئايەت نەسەبتىكى قېرىنداشلىقنى كۆرسەتمەيدۇ. شۇڭا مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلامدىكى قېرىنداشلىقنى ۋە دىنىي يېقىنلىقنى مەقسەت قىلىپ: بۇ مېنىڭ قېرىندىشىمدۇر، دېيىشى دۇرۇس بولىدۇ.

بەزى ئۆلىمالار مۇنداق چاقىرىشنى چاقىرىلغۇچى پاسىق بولمىغان ئادەمگە خاس قىلىدۇ. پاسىقنى ئى قېرىندىشىم! ئى دوستۇم! دەپ چاقىرىش ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرگەنلىك بولىدۇ. بۇ ھارامدۇر. چۈنكى، بىز پاسىققا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتىن چەكلەندۇق. مۇنداق ئادەم ئۆز ئىسمى بىلەن ياكى ئى الله نىڭ بەندىسى! ئى پالانى! دېگەنگە ئوخشاش سۆزلەر بىلەن چاقىرىلىشى لازىم. بىر ھەدىس شەرىفتە مۇنداق دېيىلىدۇ: «مۇناپىقنى ئى خوجايىن! دېمەڭلار. ئەگەر ئۇ خوجايىن بولسا، پەرۋەردىگارىڭلار الله نى غەزەپلەندۈرگەن بولۇسىلەر.»

ئايەتلەر كۆرسەتدىغان ئەھمىيەتلىك نۇقتىلار

1 ـ الله تائالاغا تەقۋادارلىق قىلىش مۆمىننىڭ ئۇزۇقلىقىدۇر. شۇنداقلا الله تائالانىڭ ئىلگىرى ۋە كېيىن ئۆتكەنلەرگە قىلغان تەۋسىيەسىدۇر.

2 ـ ئىماننىڭ شەرتلىرىدىن بىرى ھەممە ئەھۋاللاردا ۋە ھەممە ۋاقىتلاردا الله قا تەۋەككۇل قىلىش ھەمدە ئۇنىڭغا يۆلىنىشتىن ئىبارەتتۇر.

3 ـ خوراپىي ئىشلار ۋە سەپسەتىلەرنىڭ ئىسلام شەرىئىتىدە ھېچقانداق ئورنى يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام دىنى ئۇنىڭدىن ئاگاھلاندۇرىدۇ.

4 ـ ئەقىللىق ۋە زېرەك ئادەمنىڭ ئىچىدە ئىككى يۈرەك بار دەپ بىلجىرلاش ئىسلام شەرىئىتىگە ھەمدە ساغلام ئەقىلگە زىت كېلىدىغان باتىل دەۋادۇر.

5 ـ زىھار قىلىنغان خوتۇننى ئانىغا ئوخشاش بولۇپ قالىدۇ دەپ ئېتىقاد قىلىش جاھىلىيەت نادانلىرىنىڭ گۇمانلىرىدىنلا ئىبارەتتۇر.

6 ـ ئىسلام دىنىدا بالا قىلىۋېلىش ھارامدۇر. بالىلارنى ئۆز ئاتىلىرىغا نىسبەت بېرىپ چاقىرىش ۋاجىپتۇر.

---

[1] سۈرە ھۇجۇرات، 10 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

7 ـ ئەگەر بىر ئادەم دىنىي قېرىنداشلىقنى ۋە دىنىي يېقىنلىقنى كۆزلەپ باشقا بىرىنى: ئى قېرىندىشىم! ئى دوستۇم! دېسە دۇرۇس بولىدۇ.

8 ـ الله تائالا ناھايىتى مېھرىباندۇر. الله تائالا بەندىنى سەۋەنلىك بىلەن سادىر بولغان گۇناھ ئۈچۈن جازالىمايدۇ، ئەكسىچە ئۇنى ئەپۇ قىلىدۇ ۋە مەغپىرەت قىلىدۇ.

ھۆكۈملەرنىڭ ھېكمىتى

جاھىلىيەت دەۋرىدە بالا قىلىۋېلىشنىڭ پەيدا بولۇشى:

ئىسلام نۇرى ئىنسانىيەتكە ۋە ئەرەب ئۇممىتىگە ئۇلار جاھىلىيەت قاراڭغۇلۇقىدا تېڭىرقاپ يۈرگەن، گۇمراھلىق ۋە ئازغۇنلۇق ئىچىدە ياشاۋاتقان، ئۆتمۈشنىڭ قالدۇقلىرى بولغان، ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان، الله تائالا تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان ھېچقانداق دەلىل بولمىغان خۇراپىي ئادەتلەرگە ۋە سەپسەتىلەرگە چوقۇنىۋاتقان بىر دەۋردە ئۆز نۇرىنى چاچتى.

ئىسلام دىنى ئۇلارنى ئۇلار ياشاۋاتقان گۇمراھلىقتىن، نادانلىقتىن، جاھالەتتىن، كۇپۇرلۇقتىن ۋە ئازغۇنلۇقتىن قۇتۇلدۇرماستىن، ئۇلارنىڭ ئەنە شۇنداق ئازغۇنلۇق ۋە مەستخۇشلۇق ئىچىدە تېڭىرقاپ يۈرىشىگە قويۇپ بېرىشنى لايىق كۆرمەيدۇ.

الله تائالا ئەرەب ئۇممىتىگە مەرھەمەت قىلىپ، ئۇلارنى ئەنە شۇ نادانلىقنىڭ پاتقاقلىرىدىن تارتىپ چىقىرىشنى، بۇزۇق ئەقىدىلەردىن، باتىل ئادەتلەردىن قۇتۇلدۇرۇشنى ۋە ئۇلارنى ئىمان نۇرى بىلەن ئۇزۇقلاندۇرۇشنى خالىدى. نەتىجىدە ئۇلار ئىنسانلارنى الله نىڭ يولىغا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن چىقىرىلغان ياخشى ئۇممەت بولۇپ قالدى.

بالا قىلىۋېلىشنىڭ پەيدا بولۇشى جاھىلىيەت دەۋرىدە پەيدا بولغان يامان ئىشلارنىڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك بىرىدۇر. بۇ يامان ئىش كىشىلەر ئارىسىدا كەڭ تاراپ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالىدىغان، ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا ياكى ئۆزگەرتىشكە بولمايدىغان رەسمىي دىنغا ئايلىنىپ قالدى. چۈنكى، ئۇ ئۇلارنىڭ قارىشىدا ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ دىنى ھېسابلىنىدۇ. ﴿بىز ھەقىقەتەن ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ بىر خىل دىنغا ئېتىقاد قىلغانلىقىنى بىلدۇق، شەك ـ شۈبھىسىزكى، بىز ئۇلارنىڭ ئىزلىرىدىن ماڭىمىز﴾[1].

جاھىلىيەت دەۋرىدە ئەرەبلەردىن بەزىلەر باشقىلارنىڭ بالىسىنى بالا قىلىۋېلىپ: سەن مېنىڭ ئوغلۇم، مەن ساڭا مىراسخورلۇق قىلىمەن، سەنمۇ ماڭا مىراسخورلۇق قىلىسەن، دەيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇنىڭ بالىسى بولۇپ كېتەتتى ۋە مىراسخورلۇق، نىكاھ، تالاق، قۇدا ـ باجا بولۇشنىڭ ھارام قىلىنىشى قاتارلىقلاردىن، ھەممىدە ئۆز پۇشتىدىن بولغان، شەرىئەت تونۇيدىغان پەرزەنتلىككە ئائىت پۈتۈن ھۆكۈملەردىن بەھرىمەن بولاتتى.

[1] سۈرە زۇخرۇف، 23 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

www.munber.org

اللە تائالا ۋۇجۇدقا چىقارماقچى بولغان ھېكمەتنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن ھۆرمەتلىك پەيغەمبىرىگە ئۇنى پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىشتىن ئىلگىرى ئەرەبلەرنىڭ بالا بېقىۋېلىش ئادىتى بويىچە بىر بالا بېقىۋېلىشنى ئىلھام قىلدى. بۇ ھېكمەت ئەرەبلەر ئۇزۇن زاماندىن بېرى ئەمەل قىلىپ كېلىۋاتقان ئەنە شۇ يامان ئىشنى بىكار قىلىپ، ئىسلام ئۈممىتىگە بالا بېقىۋېلىش ھۆكمىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى بىلدۈرۈشنى تەلەپ قىلاتتى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زەيد ئىبنى ھارىسەنى بالا قىلىۋالدى. شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ كىشىلەر ئۇنى ”زەيد ئىبنى مۇھەممەد“ دەپ چاقىرىدىغان بولدى. نىھايەت قۇرئان كەرىم ئۇنىڭ ھاراملىقىنى بايان قىلىپ نازىل بولدى. شۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئۇنى بالام، دېيىشنى رەت قىلدى ۋە ئۇنىڭ نەسەبى ئۆز ئاتىسىغا قايتىپ، زەيد ئىبنى ھارىسە ئىبنى شۇرەھبىل، دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇمانىڭ مۇنداق دېگەنلىكىنى رىۋايەت قىلىدۇ: «شەك ـ شۈبھىسىزكى، زەيد ئىبنى ھارىسە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئازاتكەردىسى ئىدى. بىز ئۇنى زەيد ئىبنى مۇھەممەد دەپ چاقىراتتۇق. نىھايەت قۇرئان كەرىمدىكى: ﴿ئۇلارنى ئاتىلىرىنىڭ ئىسمىلىرى بىلەن چاقىرىڭلار، بۇ اللە نىڭ دەرگاھىدا توغرىدۇر﴾ دېگەن ئايەت نازىل بولدى. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «بۈگۈندىن باشلاپ سەن زەيد ئىبنى ھارىسە ئىبنى شۇرەھبىل» دېدى[①].

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ ئادەتلىرىنى قاتتىق يامان كۆرگەن بولسىمۇ، پەيغەمبەرلىك كېلىشتىن ئىلگىرى ئۇنىڭ زەيدنى بالا قىلىۋالغانلىق سەۋەبىگە كەلسەك، ئۇ اللە تائالا ئوتتۇرىغا چىقارماقچى بولغان بىر ھېكمەتنىڭ تەقەززاسى بويىچە بولغان. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن بۇ قىسسە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

بۇ قىسسىنىڭ خۇلاسىسى مۇنداق: زەيد ئانىسى بىلەن تەي قەبىلىسىدىن بولغان ئانا تەرەپ تاغىلىرىنىڭ قېشىدا ئىدى. بۇ قەبىلىگە ئەرەب قەبىلىلىرىدىن بىر قەبىلە ھۇجۇم قىلىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى ۋە پەرزەنتلىرىنى جاھىلىيەت ئەھلىنىڭ ئولجا ئېلىش ۋە بۇلاش ئادىتى بويىچە ئولجا ئېلىپ كېتىدۇ. ئولجىغا ئېلىنغانلارنىڭ ئىچىدە زەيدمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئۇنى مەككىگە ئېلىپ بېرىپ ساتىدۇ. ئۇنى خۇۋەيلىدنىڭ قىزى خەدىچە ئانىمىز سېتىۋالىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام خەدىچەنى ئەمرىگە ئالغاندىن كېيىن زەيدنىڭ ھوشيارلىقى ۋە زېرەكلىكىگە ھەيران قالىدۇ. خەدىچە ئۇنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ھەدىيە قىلىپ بېرىۋېتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ، ئىشلىرىغا ياردەملىشىپ ئۇنىڭ يېنىدا قالىدۇ[②].

[①] ئىمام بۇخارى، مۇسلىم، تىرمىزى ۋە نەسائى رىۋايەت قىلغان.
[②] ئىمام قۇرتۇبىنىڭ «ئەلجامىئ لىئەھكامىل قۇرئان» ناملىق تەپسىرى، 14 ـ جىلد، 118 ـ بەت.

ئۇنىڭ ئاتىسى ھارىسە ئىبنى شۇرەھبىل ئۇنى ئولجىغا ئالدۇرۇپ قويغاندىن كېيىن ئۇنىڭ پىراقىدا كېچە ـ كۈندۈز يىغلايدۇ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەسرەت چېكىپ شېئىرلارنى توقۇيدۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭغا بالىسىنىڭ مەككىدە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىدا ئىكەنلىك خەۋىرى يېتىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ زەيدنىڭ بىر تاغىسى بىلەن دەرھال مەككىگە بېرىپ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ يېنىغا كىرىدۇ ۋە: ئى مۇھەممەد! سىلەر بەيتۇللاھنىڭ ئەھلىسىلەر، ئەسىرگە چۈشۈپ قالغانلارنى قويۇپ بېرىسىلەر، ئەسىرلەرگە تاماق بېرىسىلەر، مېنىڭ ئوغلۇم سېنىڭ يېنىڭدا ئىكەن، بىزگە ياخشىلىق قىلىپ ئۇنى قايتۇرۇپ بەرگىن، سەن ئۇنىڭ قەۋمىنىڭ خوجايىنىنىڭ ئوغلىسەن، بىز ساڭا سەن ياخشى كۆرىدىغان مالدىن فىدىيە بېرەيلى، دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مەن سىلەرگە ئۇنىڭدىنمۇ ياخشى نەرسىنى بېرەيمۇ؟» دەيدۇ. ئۇلار: ئۇ نېمە؟ دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «مەن سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا ئۇنى ئىختىيارىغا قويىمەن، ئەگەر ئۇ سىلەرنى تاللىسا، ئۇ سىلەرنىڭدۇر، فىدىيە ئالمايمەن، ئەگەر ئۇ مېنى تاللىسا، مېنى تاللىغان كىشى ئۈچۈن فىدىيە ئېلىپ ئۇنى بېرىۋېتىشكە مەن رازى بولمايمەن» دەيدۇ. ئۇلار: ئەجەپمۇ ياخشى قىلدىڭ، اللہ ساڭا ياخشى مۇكاپات بەرسۇن! دەپ دۇئا قىلىدۇ.

ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام زەيدنى چاقىرىپ: «ئى زەيد! ئاۋۇ ئادەملەرنى تونۇمسەن؟» دەيدۇ. ئۇ: ھەئە، بۇ ئاتام، ئاۋۇ تاغام بولىدۇ، دەيدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «ئى زەيد! بۇ ئاتاڭ، ئاۋۇ تاغاڭ ئىكەن، مېنىڭ كىملىكىمنى ئۆزەڭ بىلىسەن، بىزدىن خالىغان كىشىنى تاللىغىن» دەيدۇ. زەيدنىڭ ئىككى كۆزىدىن تاراملاپ ياش ئاقىدۇ ۋە: مەن سەندىن باشقا ھېچكىمنى مەڭگۈ تاللىمايمەن، سەن مەن ئۈچۈن ئاتا ۋە تاغىنىڭ ئورنىدىسەن، دەيدۇ.

ئۇنىڭ ئاتىسى بىلەن تاغىسى ئۇنىڭغا: ئى زەيد! ساڭا ۋاي! قۇللۇقنى ئەركىنلىكتىن ئۈستۈن كۆرەمسەن؟ دەيدۇ. زەيد: مەن بۇ ئادەمدىن شۇنداق ياخشىلىق كۆردۈمكى، مەن ئۇنىڭدىن ئايرىلىشقا پېتىنالمايمەن، شۇنداقلا ئۇنىڭدىن باشقا ھېچكىمنى مەڭگۈ تاللىمايمەن، دەيدۇ.

ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام كىشىلەرنىڭ ئالدىغا چىقىپ: «گۇۋاھ بولۇڭلاركى، زەيد مېنىڭ ئوغلۇمدۇر، مەن ئۇنىڭغا مىراسخورلۇق قىلىمەن، ئۇمۇ ماڭا مىراسخورلۇق قىلىدۇ» دەيدۇ. ئۇنىڭ ئاتىسى بىلەن تاغىسى زەيدنىڭ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا بولغان ھۆرمىتىنى كۆرگەندىن كېيىن كۆڭۈللىرى خاتىرجەم بولىدۇ. جاھىلىيەت دەۋرىدە زەيد ئىبنى مۇھەممەد دەپ چاقىرىلىۋېرىدۇ. تاكى قۇرئان كەرىمدىكى: ﴿ئۇلارنى ئاتىلىرىنىڭ

ئىسمىلىرى بىلەن چاقىرىڭلار، بۇ اللە نىڭ دەرگاھىدا توغرىدۇر﴾ دېگەن ئايەت نازىل بولدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن زەيد ئىبنى هارىسە دەپ چاقىرىلىدۇ[1].

اللە تائالانىڭ بۇ ھەقتە يەنە مۇنۇ سۆزى نازىل بولدۇ: ﴿مۇھەممەد ئاراڭلاردىكى ئەرلەردىن ھېچبىرىنىڭ ئاتىسى ئەمەس، لېكىن (ئۇ) اللە نىڭ پەيغەمبىرى ۋە پەيغەمبەرلەرنىڭ ئاخىرقىسىدۇر (اللە ئۇنىڭ بىلەن پەيغەمبەرلىكنى ئاخىرلاشتۇرغان، ئۇنىڭدىن كېيىن ھېچقانداق پەيغەمبەر كەلمەيدۇ)﴾[2].

شۇنىڭ بىلەن بالا قىلىۋېلىش ھۆكمىگە خاتىمە بېرىلىدۇ. ئىنسانلار ئارىسىدا پەيدا بولغان ئەنە شۇ بىدئەت ئىسلام دىنىنىڭ مەڭگۈ بەلگىلىمىسى بىلەن ئەمەلدىن قالدۇرىدۇ.

[1] بۇ ۋەقەلىكنى ئىبنى مىردەۋەيھى، ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباستىن تەپسىلى رىۋايەت قىلغان. سايىسنىڭ «تەفسىرۇ ئاياتىل ئەھكام» ناملىق تەپسىرىگە، ئىمام ئەلۇسىنىڭ «روھۇلمەئانى» ناملىق تەپسىرگە ۋە ئىمام قۇرتۇبىنىڭ «ئەلجامىئ لىئەھكامىل قۇرئان» ناملىق تەپسىرگە قاراڭ.

[2] سۈرە ئەھزاب، 40 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.